

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΡΕΤΗΝΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1955

Μ. Αντωνίου

Ε.Π.Δ.Τ.Ε.Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΜΑΝΙΑΤΙΚΟ ΜΟΙΡΟΛΟΪ

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ ΣΕ ΜΙΑ ΨΥΧΗ

Ὁ χορός και τὸ τραγοῦδι εἶναι οἱ πρῶτοι, οἱ πιὸ φυσικοὶ και πηγαῖοι τρόποι, γιὰ νὰ ἐκφράσει ὁ ἄνθρωπος τὴ συγκίνησή του, χαρὰ ἢ λύπη. Ἀκόμη και τὰ ζῶα, τουλάχιστο τὰ πιὸ ἐξελιγμένα, ἐκδηλώνουνε μὲ κραυγὰς και σκιρτήματα τὴ δυσσάρεσκεια ἢ τὴν εὐχαρίστησή τους. Ἀλλὰ και μ' ὄλο τὸν ἐκπολιτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τραγοῦδι κι' ὁ χορὸς ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἡ ἀμεσώτερη ἐκφραση τοῦ συναισθηματικοῦ τοῦ κόσμου.

Κάθε λαός, σ' ὅποιο πλάτος τῆς γῆς, ἀνάλογα μὲ τὴν ψυχοσύνθεσή του, ἔχει δικές του μορφές και ρυθμοὺς τραγουδιοῦ· ἄλλοι τραγουδοῦνε ζωηρότερα τὶς χαρὰς κι' ἄλλοι σπαραχτικότερα τὶς λύπες.

Ἀπὸ λόγους βιονομικοὺς και ψυχολογικοὺς, αὐτοὺς ἀκριβῶς, ποὺ διαμορφώσανε μιὰν ἰδιότυπη ζωὴ, οἱ Μανιάτες χαρὰς νὰ τραγουδήσουν δὲν εἶχανε, παρὰ μόνο λύπες, λύπες βαρεῖες και καημοὺς. Ἡ ζωὴ κυλοῦσε δῶ πάντα μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα πένθους¹. Γι' αὐτό, τραγοῦδι στὴ Μάνη εἶναι τὸ μοιρολόι, γιὰ τὸ θάνατο ἰδίως τοῦ ἀντρα και μάλιστα τοῦ νέου, ἐπειδὴ θεωροῦνταν και ἦτανε τὸ πιὸ βαρὺ δυστύχημα. Κλαῖνε και τὶς γυναῖκες και τοὺς γέρους, μὰ ὀλωσδιόλου συμβατικά, ἀπὸ τυπικὸ ἀνθρώπινο χρέος. Ὁ θάνατος δὲν ἔχει στὴ Μάνη τὴν καταθλιπτικὴ σημασία, ποὺ τοῦ ἀποδίνουν ἄλλοι λαοί, ὅπου καθένα ἄτομο θρηνεῖ τὸ νεκρὸ τοῦ ὑποκειμενικά, εἴτε γιὰ τὸ κενό, ποὺ τοῦ ἀφίνει αὐτουνοῦ προσωπικά, εἴτε ἀκόμα κι' ἐπειδὴ μὲ τὸ «γεγονὸς τοῦ θανάτου» παίρνουν ἀμεσα και συγκλονιστικὰ τὴν ἐντύπωση τῆς ἐφημερότητας τῆς ζωῆς. Ὁ θάνατος ἀντικρύζεται ἀπὸ τοὺς μανιάτες ἀντικειμενικά, σὰν ἀφεύγατος νόμος, κοινὴ μοῖρα ὀλωνῶν, ποὺ κανεὶς δὲ θὰ τὴν ξεφύγει και συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ θρηνοῦμε μπροστά του. Μὰ θρηνοῦν και ὀλοφύρονται, σὰν μέλη τοῦ πρώτου πυρήνα,

1. «... Ἀκριβῶς δὲ ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικότητα τῶν ἐθίμων τοῦ θανάτου και τοῦ κλάματος πηγάζει ἡ ἀγέλαστη σοβαρότητα τῆς μανιάτισσας και ἡ αὐστηρὴ τῆς ἐμφάνισις... Κανεὶς δὲν ἤξερε νὰ τραγουδήσει και ὅποιος γελοῦσε ἢ ἦτανε κάπως εὐθυμὸς δὲν ἐθεωρεῖτο σοβαρὸς ἄνθρωπος!» (Π. Καλονάρου: Ἡθογραφικὰ Μάνης 1934).

τῆς «γενιάς», ποὺ μὲ τὸ κενὸ τοῦ τωρινοῦ νεκροῦ, τοῦ ἀντρα ἰδίως τοῦ ὀλοφόρου, χάνει πολὺτιμο ποσοστὸ δύνάμης και κιντυνεύει ν' ἀδυνατίσει και νὰ ξεπέσει.

(Εἶναι κάπως δύσκολο νὰ τὸ νοιώσει κανεὶς τοῦτο, ἀμὰ δὲν ξέρει τὴ μανιάτικη ψυχοσύνθεση, ἀλλὰ εἶν' ἔτσι ὅπως τὸ λέμε. Ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ δὲ σημασία, ποὺ ἔχ' ἡ «γενιά» στὴ Μάνη, ἐπικράτησε και τὸ σκληρὸ ἔθιμο τοῦ «γδικιωμοῦ» — τῆς μανιάτικης «βεντέτας», μὲ τὸ ἀπανθρωπότητα σύστημα νὰ ἐξοντώνεται ὁ «κάλλιος» τῆς ἐχτρικῆς γενιάς.

Ἡ ἀγονότατη γῆ τῆς Μάνης διαμόρφωσε αὐτὴ τὴν ἰδιότυπη κοινωνικότητα, ποὺ μὲ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Νικλιάνων, ὁ ἀγώνας τῆς αὐτοσυντήρησης ἔγινε ἀκόμα πιὸ στυγνὸς και τὸ ἄτομο δὲν ἦτανε δυνατὸ νὰ τὰ βγάλει πέρα σ' αὐτόν. Ἐτσι, διαμορφώθηκε ἡ τεράστια σημασία τῆς οἰκογένειας — τῆς «γενιάς», ποὺ ἐπροστάτευε και τὸ ἄτομο. Ἡ γενιά ὅμως ἐστηριζότανε στὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς, τῶν ἀντρῶν τῆς. Γι' αὐτό κάθε θάνατος ἀντρα, λιγότευε τὴ δύνάμη τῆς γενιάς, αὐξάνοντας τὴ δύνάμη τῆς ἀντίπαλης. Ἀπὸ τοῦτο καθιερώθηκε τὸ ἔθιμο τοῦ «γδικιωμοῦ». Ἐχοντας λοιπὸν κανεὶς ὑπ' ὄψη του, τὴν κοινωνικὴ αὐτὴ κατάσταση, δὲν πρέπει ν' ἀπορεῖ γιὰ τὸ «γδικιωμὸς» δὲν ἀποβλέπει στὴν τιμωρία τοῦ αὐτουργοῦ τοῦ φόνου, μὰ στὴν ἐξαφάνιση ὀποιουδήποτε ἀντρα τῆς ἐχτρικῆς γενιάς και μάλιστα τοῦ πιὸ καλοῦ — τοῦ «κάλλιου»...).

Ξεχειλίσματα ψυχικά, ἐνθουσιασμοὶ ἀπὸ ἄλλες εὐχάριστες ἐντυπώσεις τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὰ αἰώνια αἰσθήματα τοῦ ἔρωτα, τῆς φιλίας, τῆς φυσικῆς ὀμορφιάς, δὲν ὑπάρχουν, ἢ κι' ἀνγεννηθοῦνε καταπνίγονται ἀμέσως, γιὰ τὸ δὲν τολμοῦν νὰ ἐκδηλωθοῦν μπροστά στὴν παγερότητα τῆς ἐδῶ κοινωνίας. Γι' αὐτό και κανέν' ἄλλο ποιητικὸ στοιχεῖο: λυρισμὸς, φαντασία, περιγραφικότητα ἐξωτερικοῦ ἢ συναισθηματικοῦ κόσμου, δὲ χαρακτηριστίζει τὸ μοιρολόι, πάρεξ ἕνας ἀπλὸς ρυθμὸς, κυριολεκτικὰ δωρικὸς και τραγικότητα αἰσχυλική, ποὺ ἐκφράζεται κάποτε συμβολικά.

Ἄλλο εἶδος καλλιτεχνικῆς ἐκδήλωσης δὲν παρουσίασε ἡ Μάνη οὔτε χορὸ, οὔτε

λογοτεχνία, οὔτε θέατρο, ἔστω καὶ στὴν ἀπλούστερη μορφή του, οὔτε εἰκαστικές τέχνες¹. Μόνο τραγοῦδι, ποῦ κι' αὐτό, γιὰ τοὺς λόγους, ποῦ προαναφέρουμε, κατάντησε θρῆνος—μοιρολόϊ.

Ἄλλη μορφή μοιρολογιοῦ εἶναι καὶ ἡ σάτιρα (: τσάτιρα) καὶ γίνεται συνηθέστερ' ἀπὸ ἄντρες μὲ κάποια ἀνεση χρονική, γιὰ τοῦτο ἔχει σταθερότερο μέτρο καὶ ρίμα πολλές φορές προσεγμένη. Ἐχει σκοπὸ χρονολογικὸ, νὰ κοινολογήσει καὶ νὰ καυτηριάσει ὀρισμένες πράξεις, φερσίματα ἢ ἀτοπήματα ἢ κουσοῦρια γυναικῶν ἰδίως καὶ δὲν προκαλεῖ τὴν εὐθυμία, τὸ γέλιο, μὰ τὴ χλεύη. Τσάτιρες σκαρώνανε δχι σπάνια κι' οἱ γυναῖκες στὰ λιοτριβιά τὶς χειμωνιάτικες ὥρες.

Τὸ μοιρολόϊ λοιπὸν, ποῦ ἔχει σημασία κι' ἀφίνει ἐντύπωση² προκαλεῖ τὸν πραγματικὸ θρῆνο (: τὸ «κ λ ά μα»), ἀναφέρεται,

1. Ἔτσι γιὰ τὴν ἱστορία, ἀναφέρουμε πὼς ἡ μητέρα τοῦ ποιητῆ Σολωμοῦ ἦταν μανιάτισσα. (Βλ. Π. Καλονάρου, ἄρθρο ΜΑΝΗ στὸ λεξικὸ περιοδ. «Ἡλιος»).

2. Νὰ καὶ δυὸ τσάτιρες χαρακτηριστικές :

ΣΤΟ ΡΑΦΙ

Μὲ φᾶ(γα)σι καὶ μὲ ψῆσασι
κι' ἄγουρα μὲ γεράσασι
τὰ βάσανα τοῦ Κριτηριοῦ
κι' ἡ ροῦγα τ' Ἀη-Σπυρίδωνα
κι' ἡ μάβρη μου μανογενιά
μὲ τὰ Μιχαλακόγκονα.
Μοῦ βγάλαν χίλια σοῦσουρα,
λέει ἂν ἄρεβωνιαστοῦ
τὸ ζῶ(ο) τῆς Βουργαρογιαννοῦς
γιατ' ἔναι λέει, μαραγκὸς
κι' ἔναι ἡ τέχνη του ψηλὴ
κακὴ του μέρα καὶ ψυχρὴ,
ποῦ δὲν εἰξέρει νὰ ζουστεῖ
τὸ παντελόνι, ποῦ φορεῖ...
Σὰν ἤθελα νὰ παντρεφτοῦ,
ἔβρισκα ἂν σωρὸ γάμπρους,
τ' ἤρθασι μὲ ζητήσασι
προσηλιακοὶ κι' ἀποσκιεροὶ
Νικλιάνοι κι' Ἀχαμνόμεροι.
Τοῦ Καραμπίνη οἱ δυὸ γυιοὶ
κι' ὁ μόρταρος ὁ Παναγιῆς
κι' ὁ Πίτσουνας ὁ Νικολῆς,
πῶχει πλατειά λακούματὰ
κάνει τὸ λάδι, σὰ νερό.
Τὸ λόγο μου δὲν ἔδωκα,
μετανοιωμένη θὰ βρεθοῦ...
μὰ ἡμου(ν) μὲ τὴν παντοχὴ
στὸν Ἐξαρχάκο τὸν Ποῖτῆ...
Ἐσοῦ Ἐαρχάκο μου Ποῖτᾶ,
βρὲ μόρτη, βρὲ κλεισοπορτᾶ,
δπου χαράμι νὰ γενεῖ
τὰ σύγκλινα καὶ τὸ τυρὶ

κατὰ κύριο λόγο στὸ θάνατο ἀντρός. Σκολιάζει ἐπιγραμματικὰ τὸ βίο καὶ τὴ δράση τοῦ νεκροῦ, χωρὶς ὑπερβολικὰ ἐγκώμια (ὅπως τοῦ ἄλλου κόσμου, οἱ νεκρολογίες—ὄλο παινέματα καὶ ὕμνους), μὰ παραστατικὰ καὶ ὠμά, ἐπαινόντας τὶς καλὲς τοῦ πράξεις καὶ ψέγοντας τὶς κακὲς. Εἶν' ἓνα εἶδος ἔλεγχου καὶ κριτικῆς αὐστηρῆς ἀλλὰ δίκαιης. Πουθενὰ ἴσως δὲ θὰ βροῦμε τὴ μορφή τῆς καθάριας ἀφτοκριτικῆς ὅσον ἔδω. Ἐξιστορεῖ τὸν τρόπο τοῦ θάνατου, ἰδίως τοῦ σκοτωμοῦ, καθὼς καὶ τὴν ἀφορμὴ καὶ τὶς συνέπειες, ποῦ μπορεῖ ἢ πρέπει νάχει. Ἔτσι, τὸ μοιρολόϊ εἶναι ἡ ζωντανὴ ἱστορία τοῦ τόπου καὶ ἡ πιστὴ ἔκφραση τῆς κοινωνικῆς του ζωῆς, ποῦ πολὺ συχνὰ συνυφαίνεται μὲ τὴν ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδας.

Πολλὰ ἔχουνε γραφεῖ γιὰ τὸ μανιάτικο μοιρολόϊ ἀπὸ Ἕλληνες καὶ ξένους, ἀρκετὰ δὲ μοιρολόγια ἔχουν ἀναγνωριστεῖ ἀληθινὰ μνημεῖα ποίησης. Τὸ μέτρο τοῦ ὄχτασύλλαβου, χωρὶς ἐκζήτηση ρίμας, ἀλλὰ μὲ συνήχηση φωνητικὴ, ἔχει τοῦτο τὸ ὑπέροχο ἀπὸ τ' ἄλλα δημοτικὰ μας τραγοῦδια, στὸ γνωστὸ δεκαπεντασύλλαβο, ποῦ μᾶς ἔχει κορέσει αἰσθητικὰ: ὅτι εἶναι πηγαῖο αὐτοσχεδίασμα, μὲ ἀρχιτεχτονικὴ πλοκὴ (προοίμιο, ὑπόθεση, ἐπίλογο), ποῦ ἡ ὠμὴ, παραστατικὴ ἔκφρασή του, περνάει τὸ θλιβερὸ ἢ δραματικὸ καὶ φτάνει, μὲ τὴ δωρικὴ του λιτότητα σὲ τραγικὸ ὕψος.

καὶ τὸ φτακρίσαρο ψωμί,
δπου σὲ κρυφοτάιζα
νὰ τρώεις, νὰ καλοσερνᾶς,
γιὰ νὰ κοιμούμαστ' ἀγκαλιά...

Ο ΛΙΑΣ

(... Πέθανε στὸ θέρο κάπου στὴ Μεσσηνία καὶ οἱ μανιάτισσες, ποῦ δούλεβαν κι' ἀφτές στὸ θέρο, ἀγανάχτησαν γιὰ τὸν τρόπον, ποῦ τὸν ἐμοιρολόγησαν οἱ ντόπιες γυναῖκες καὶ τοῦ εἶπανε τὸ μοιρολόϊ ἀφτό. Οἱ Μανιάτες λένε ὄλους τοὺς δέξω τῆς Μάνης β λ ά χ ο υ ς καὶ «μὲ τὴ βλάχικη λοιπὸν γλῶσσα νὰ μοιρολογηθεῖ ἐπαξίως ἓνας Μανιάτης»—Ἀπὸ τὴ συλλογὴ Β. Πετρούνια).

Στὸ διάβολο καὶ στὴν ὄργη
νὰ πά(ει) ἡ γλῶσσα ἡ Βλάχικη
κι' ἡ γλῶσσα ἡ Μωραϊτικὴ
κι' ὄσαι τὴν ἀναμπαίζουσι
τὴ γλῶσσα τὴ Μανιάτικη.
Ἔ, Λία μου, χοντρὸ δεντρὸ
πῶχεις στὴ ρίζα κρυθ νερό
καὶ στὴν κορφή χρυσὸ σταυρό.
Νὰ ζὲ φυτέψου στὸ βουνό,
φοβᾶμαι γιὰ τ' ἀγριμικό,
νὰ ζὲ φυτέψου στὸ γιαλό,
φοβᾶμαι γιὰ σκυλόφαρο.
Θὰ ζὲ φυτέψου στὴν καρδιά
νὰ ζ' ἔχου νύχτα καὶ ταχιά.

Ο ΒΕΤΟΥΛΑΣ

(Μιά τραγωδία μανιάτικου «γδικιωμοῦ»)

Τὸ ὑπέροχο ἀφτὸ μοιρολόι, ποὺ βρίσκεται σ' ὄλες τὶς συλλογές¹ κι' ἔχει τίτλο «Ἡ Ληγοροῦ», ἱστοράει τὸ γδικιωμὸ τοῦ Βέτουλα, ποὺ ἔγινε λίγο πιὸ ὕστερ' ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα² καὶ θάπρεπε ἴσως νὰ τιτλοφορηθεῖ «ἡ τραγωδία τοῦ Βέτουλα», ἀναλυτικώτερη ὅμως θεώρηση μᾶς πείθει πὼς ἡ πραγματικὴ ἡρωίδα τῆς τραγωδίας εἶναι ἡ Ληγοροῦ, ποὺ ἡ φλογερὴ ψυχὴ της καὶ ἡ στάση της ξεσηκώνουε τὴ φουρνοῦνα στὴν ψυχὴ τοῦ «γδικιωτῆ» Γιάννακα: Γι' ἀφτὸ δίκαια ἡ παράδοση, μὲ τὸ βαθύ, ἔνστιχτο κριτήριό της, ξεχώρισε τὸ ἠρωϊκὸ στοιχεῖο τῆς Ληγοροῦς καὶ τιτλοφόρησε ἀφτὸ τὸ μοιρολόι-τραγωδία, μὲ τὸνομά της.

Οἱ δραματικὲς συνθῆκες, ποὺ ἱστοριοῦνται, ὁ ἀπαράμιλλα ἐπιγραμματικὸς τρόπος, ποὺ ἐκφράζεται ἡ ἰδιότυπη ψυχολογία τοῦ μανιάτικου λαοῦ, ποὺ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὴ βαρειά μοῖρα τοῦ ἔθιμου τῆς βεντέτας, ἡ ἀνάγλυφη παράσταση σκηνῶν γεμάτων δραματικότητας, φτάνουν σὲ ὕψος αἰσχυρικό. Σπάνια λαϊκὴ μοῦσα ἔχει νὰ δείξει τέτοια καλλιτεχνικὴ δημιουργικότητα. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε, πὼς τὰ μοιρολόγια τῆς Μάνης, δὲν εἶναι γεννήματα φαντασίας, ἀλλὰ ἐξιστόρηση γεγονότων. Ὅμως, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα, ἀφτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἄγριας βεντέτας μᾶς προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση, τὴν ὀργὴ καὶ τὴ θλίψη γιὰ τὴ σκληρότητά του, τὸ μοιρολόι, σὰν μορφὴ αἰσθητικὴ, μὲ τὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ του πνοὴ κι' ἐκφραστικότητα, μᾶς προσφέρει βαθειὰ καλλιτεχνικὴ συγκίνηση.

* * *

Ὁ «γδικιωμός», ἀπότοκο μιᾶς ἰδιότυπης κοινωνικότητας, ἔγινε μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ψυχολογικὴ ἀνάγκη γιὰ τὸ Μανιάτη, ἀφτὴ ἡ ὑπόστασή του — ὕψιστο χρέος ἢ κἀθαροση. Ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ δὲν ἔβρισκε γαλήνη, τὸ κορμί του δὲν ἔλυωνε, ἂν ἔμενε «ἀγδικιωτός». Μὰ κι' ὄλ' ἡ «γενιά» του ἔπεφτε στὴν καταφρόνια ἐπιζωῆς, ἂν δὲ συναισθάνονταν τὸ ἱερώτατο ἀφτὸ «χρέος τοῦ αἱμάτου». Ὁ γδικιωμός λοιπὸν ἀγγίζει κάπως τὴ σημασία τῆς ἀριστοτελικῆς κάθαρσης (ὅτι: «ἡ τραγωδία δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνει τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν» — Ἀριστ. «Περὶ Ποιητικῆς 1449b, 1-4). Τὸ ἴδιο νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς «κάθαρσης» μπορούμε νὰ διακρίνουμε καὶ στὸ «γδικιωμό», ποὺ φέρνει τὴν ψυχοκοινωνικὴ κάθαρση στὸ Μανιάτη μὲ τὴν πολυσήμαντη ὅμως διαφορά, πὼς ἐδῶ τὴν κάθαρση τὴν ἐ προκαλοῦν ἔργα πραγματικά καὶ ὄχι μιμήσεις ἔργων, ὅπως στὴν τραγωδία. Γι' ἀφτὸ οἱ τραγωδίες τῶν μανιάτικων μοιρολογιῶν ξεπερνοῦνε τὶς ποιητικὲς, ἐπειδὴ κάμανε Ποίηση τὴ Ζωή. Δὲν εἶναι «κουφισμὸς μεθ' ἡδονῆς», ἀλλὰ βίωμα (: *erlebnis*) συγκλονιστικό, ποὺ ὄλες οἱ ψυχές, ὄλος ὁ κόσμος τῆς «γενιάς» τὸ ἔκανε ἰδανικό, ΧΡΕΟΣ του, καὶ δὲ ζεῖ παρὰ μὲ τὸν πόθο τῆς ἱκανοποίησής του. Καὶ ἡ πλήρωση τοῦ «χρέου» ἀφτοῦ φέρνει τὸν καθαρό, τὴ λύτρωσὴ ἀπὸ τὸ ἐφιαλτικὸ βᾶρος τῆς ντροπῆς καὶ καταφρόνιας.

Η ΛΗΓΟΡΟΥ

Μιά σκόλη καὶ μιὰ κυριακή,
καὶ τὴν ἡμέρα τὴ Λαμπρὴ,
ἔσιγυρίστ' ἡ Ληγοροῦ

1. Δὲν ὑπάρχει μανιάτης, ποὺ νὰ μὴν ξέρει καὶ νὰ μὴν ἔχει ἐπαναλάβει στίχους ἀπὸ τὸ μοιρολόι τοῦ Βέτουλα, μὰ καὶ γι' ἀφτὸ ἔχει τόσες παραλλαγές πάθει. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ πλιὸ καθάρια μορφὴ του εἶναι τῆς συλλογῆς Πετροῦνια, ἡ δὲ ἀτελέστερη καὶ ἀνακριβέστερη ἱστορικὰ, τῆς συλλογῆς Πασαγιάννη. Πολλοὶ στίχοι τοῦ μοιρολογιοῦ ἀφτοῦ ἔχουνε πάρει τὴ μορφὴ ρητοῦ ἢ παροιμίας γιὰ τοὺς μανιάτες.

2. Ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ γνώρισαν τὸ γυιὸ τοῦ Πέτρου Λιόπουλου, τὸν Παναγιώτη, ὅπως ὁ Μιχάλης Κριελῆς κι' ἡ γυναῖκα του, (ποὺ ζοῦν ἀκόμα στὸ Κερατοῖνι), ἐξακρίβωσα, ὅτι τοῦτος πέθανε γύρω στὰ 1903 σὲ ἡλικία 75 - 78 χρονῶν — ἀρα θὰ γεννήθηκε στὰ 1825. Ἐπομένως κι' ὁ σκοτωμὸς τοῦ πατέρα του, πρέπει νάγινε τότε κι' ὄχι πρὶν τὸ Εἰκοσιένα ὅπως δέχονται πολλοί. Ἡ κυρὰ Μιχάλαϊνα Κριελῆ μου εἶπε: «Τὸν ἐπρόφτασα θάμουνα 12 - 13 χρονῶν, ὅταν πέθανε ὁ Παναγιώτης, ὁ γυιὸς τοῦ Πέτρου Λιόπουλου». Ἡ κυρὰ Μιχάλαϊνα ἔχει γεννηθεῖ στὰ 1890.

νὰ πά(ει) στῶν ἄλλοινοῦνε της³.

Βάνει κουλούρια στὴν ποδιά
κόκκιν' αὐγὰ στὴ ζουναριά
καὶ κίνησε γιὰ τ' Ἄλικα.

Μὰ λάθεψε στὴ ντεμοσιά⁴
κι' ἔκαμε πάνου ἀπὸ ψηλά,
ἀπὸ τὰ Σπηλιωτιάνικα.

Ἐκεῖ στοὺς Πάνω Μπουλαριοὺς
ἤβρε μπροστά της τοὺς ὀχτροὺς
κι' ὄλοι στὴ ροῦγα κάθοντα
καὶ τὰ χαρτῖα παίζασι.

Ἐκαμε πέτρινη καρδιά
καὶ τοὺς ἐκαλημέρισε.
Κανέννας δὲν τῆς μίλησε,
μονάχα ξεσηκώθηκε

3. Στοὺς συγγενεῖς τῆς πατρογενιάς της.

4. Δημοσιά: δημόσιος δρόμος.

ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος
καὶ τὴν ἐμυθιρίζοντα ¹.
— Μωρὴ καλῶς τὴ Ληγοροῦ,
καλῶς τὴν, καλῶς ὠρισε.
Μωρὴ κι' ἂν κάεις στ' Ἄλικα,
γιὰ πὲς τῶν ἄλλοινοῦνε ζου,
τοῦ Γιάννακα ξεχωριστά:
ἄ(ν) θέ(ει) νὰ κάνουμε καλὰ
καὶ νὰ τὰ συνιβάσουμε
ἐμεῖς τοὺς τὸ πλερώνουμε
τὸ γίδι, πὺ σκοτώσαμε,
κεῖνο(ν) τὸν παληοβέτουλα
(ν)ῆ ἔξη γρόσα, (ν)ῆ ἑφτά
καὶ στὴν ἀκρίβεια του κι' ἔννηά,
μὰ ὄχι περισσότερο
μὴτ' ἓνα κάρπικο παρὰ,
γι(ῆ) ἄς τὸν τρώ(ει) ἢ ἀρμαλακιά
κάτω στὴν ἀκονόγουρνα... ²
Ἐφαρμακῶθ' ἢ Ληγοροῦ
καὶ στ' Ἄλικα ἔτ' ἔδῃκε ³.
Στὴ Λατομά πὺ πέρασε ⁴
κανένα δὲ χαιρέτησε.
Κι' ὁ Γιάννακας πούτα(ν) σοφός,
ἀμέσως τὸ κατάλαβε,
ἔτι κάπου ἤβρε τοὺς ὀχτροὺς
καὶ θὰ τὴν ἀναμπαίξασι,
ἔτρεξε καὶ τὴν ἔφτασε
ὄξ' ἀπ' τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ:
Μωρὴ, καλῶς τὴ Ληγοροῦ,
μωρὴ, γιατί δὲ χαιρετᾶς
στὴ Λατομά, ὅπου περνᾶς;
Γιατί νὰ γίνεσαι λωβή ⁵,
νὰ μᾶς ἐφέρνεις προσβολή;...
Μὴν πέρασες ἀπὸ ψηλά,
ἀπὸ τοὺς Πάνω Μπουλαριούς
κι' ἤβρες μπροστά σου τοὺς ὀχτροὺς;...
— Ἐ, Γιάννη μου τί νὰ ζὲ πού ⁶?
στὸ δρόμο πὺ ἐρχόμουνα
ἀστόχησα τὴ ντεμοσιὰ
κι' ἤβρα μπροστά μου τοὺς ὀχτροὺς.
Ἐκαμα πέτρινη καρδιά
κι' ὄλους τοὺς ἐχαιρέτησα
κανέναν δὲ μοῦ μίλησε
παρὰ μονάχα ὁ φονιάς
ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος,
ἀπὸ τὸ χέρι μ' ἔπιασε
καὶ μούδωσε χαιρετισμοὺς
νὰ πῶ τοῖν ἄλλοινοῦνε μου,
σὲ σένανε ξεχωριστά
κι' ἄ(ν) θέ(εις) νὰ κάμετε καλὰ
ἐκεῖνοι τὸ πλερώνουσι
τὸ γίδι πὺ σκοτώσασι
(ν)ῆ ἔξη γρόσα, (ν)ῆ ἑφτά
καὶ στὴν ἀκρίβειά του κι' ἔννηά...
Κι' ἔσκουξε δυνατὴ φωνή:
«Δὲν ἔχ' ὁ Βέτουλας καφὸ ⁷»

> δὲν ἔχει μῆτε ξάδερφο...
> Μὴ δὰ καὶ ἦτ'(αν) ἀπὸ γενιά;
> Βέτουλας ἦτα μοναχός,
> σὰν τὸ πουλί τῆς ἔρημος...».
Ἐδαιμονίστη ὁ Γιάννακας
καὶ τοῦρθε σὰν παραλοή,
μὰ στάθη κι' ὑπομόνεψε
ἴσια με, πὺ σουρούπωσε
καὶ φώναξε τὴ νύφη του:
— Δόσε μου νύφη τὸ σαρμά,
πὺ ἔναι στὸν κρεμανταλά
καὶ λείπει ὁ νοικοκύρης του,
νὰ πάου γιὰ τὴ γελάδα μου,
Τί μούμειν' ἀπονύχτερη
κάτου στὸν Πύργο τοῦ Γισλοῦ,
καὶ θὲ νὰ πά(ου) νὰ τὴν ἐβροῦ...
— Κάθισο, Γιάννη, ἀφέντη μου
καὶ πάου μὲ τὴ γυναῖκα ζου,
ἔρχεται καὶ ἢ Ληγοροῦ,
πέρνουμε καὶ τὴ μάνα μας...
Ἄρπαξ' ὁ Γιάννης τὸ σαρμά
καὶ τονὲ βροντοχτύπησε
ὄξου στὴν πόρτα πούβγανε:
— Ἀγροῖκα, ἔρημε σαρμά,
(ν)ῆ ὁ Βέτουλας νὰ δικιωθεῖ,
(ν)ῆ νὰ διπλώσει τὸ σκοινί...
Κι' ἔδωσε μία κι' ἔφυγε
μ' ἀγροῖκησε ποδοβολή
γύρισε πίσου, τήραξε
ἦταν ἢ μαύρη νύφη του,
πὺ τονὲ πῆρε ἀπὸ κοντά.
— Γιὰ δὲ μοῦ λέεις Γιάννακα,
ἐμένα, πὺ μὲ παρατᾶς,
πὺ μ' ἀγκολλᾶ ὁ Πέτρακας;
— Γιὰ κάμε πίσου Δημητροῦ ⁸
γιατί θὲ νὰ δαιμονιστοῦ,
θὰ πάρει ὁ νοῦς μου τὰ βουνα
νὰ βλέπει ὁ κόσμος νὰ γελά.
— Γιὰ πέ μου, Γιάννη ἀφέντη μου,
ὡς πάτε νὰ ζὲ καρτεροῦ
καὶ νὰ ζὲ περιμένουμε;
— Ἰσια μὲ τὸ λιοβάρεμα
καὶ τὸ γιομάτσι τὸ μικρό,
ἄ(ν) δὲν ἐρθοῦ, ἄ δὲ φανοῦ,
ρίξτε τὸ χαλίκι μου
καὶ μένα σὰν τοῦ Βέτουλα...
Μὲς στὶς Κεντρίνες, πὺ περνᾶ ⁹,
ἓνα τραγὶ ἐβέλαξε
ἀπὰ(ν) στὴ ρίζα τ' ἀγκρεμοῦ
— Ἐλα κοντά μου Σατανά,
νὰ κάνουμε καλὴ δουλιὰ.
Κι' ἂν εἶσαι σύ, Δημήτραινα ¹⁰,

1. Τὴν ἐμυθιρίζοντα, τὴν ἐμυθιρίζοντα.
2. Τοποθεσία, στὴ θέση Πύργος τοῦ Γισλοῦ, ὅπου σκοτώθη ὁ Βέτουλας.
3. Ἐδιάβηκε, πῆγε.
4. Πλατεῖα τοῦ χωριοῦ Ἄλικα.
5. Λωβή: κακὴ, στραβόξυλο.
6. Οἱ Μανιάτες τὸ σ' ὅταν εἶναι ἀνάμεσα σὲ δύο φωνήεντα τὸ σ' προφέρουν ζ.
7. Καφός=ἀδερφός. Σ' ἄλλη παραλλαγή εἶναι:

Βέτουλας δὲν ἔχ' ἀδερφοὺς μὴτ' ἀπομεινοὺς δικούς...

8. Πέτρακας ἀδερφός τοῦ Βέτουλα καὶ Δημητροῦ, ἢ νύφη τοῦ Γιάννακα, χήρα τοῦ Βέτουλα, πὺ τὴν ἀγκολλᾶ = τὴν ἀπειλεῖ ὁ Πέτρακας νὰ τὴν διώξει, ἐπειδὴ δὲν εἶχε κάνει παιδιά.

9. Τοποθεσία στὸ δρόμο πρὸς τοὺς Πάνου Μπουλαριούς.

10. Οἱ Μανιάτες δὲν τροποποιοῦνε στὸ χαϊδεφτικώτερο τὰ ὀνόματα τῶν ἀγοριῶν τους σὲ —ά κ η ς (: Γιαννάκης, Πετράκης, Δημητράκης), ἀλλὰ τὰ μεγεθύνουν σὲ —ά κ α ς (: Γιάννακας, Πέτρακας, Δημήτρακας), γιὰ νὰ ἐξάψουν τὸ φιλότιμό τους στὸ μεγαλύτερο, ἡρωϊκώτερο.

ἔλα μαζί μου Βέτουλα,
γιατί θά πάω στους Μπουλαριούς...

“Ὅλες οἱ πόρτες σφαιλιστές,
τοῦ Πέτρου τοῦ Λιόπουλου,
ἢ ὄξω πόρτα ἦταν) ἀνοιχτή.
Ἄδειάζει ὁ Γιάννης τὸ σαρμά
μέσ’ ἀπὸ τὴ μανταλουχιά
κι’ ἔδωσε μία κι’ ἔφυγε...”

Τ’ ἀποταχιά βουργά - βουργά!

ἢ νύφη του περίμενε...
Ἔνας διαβάτης πέρναε,
ὁ μπάριπα - Κυριακούλας.
—Ἔ, μπάριπα Κυριακούλακα
τίποτα νὰ μὴν ἀκουσες
ἀπὸ τοὺς Πάνου Μπουλαριούς;
—Τίποτα δὲν ἀγροίκησα—
ἕνα ντουφέκι μοναχά’
κι’ εἶπασι ’τι σκοτώθηκε
ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος
μὲ τὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά...

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΟΥ

Τὸ Δημήτρη Λιακάκο, ἀπ’ τὸ χωριὸ Ἄλικα, ἐπειδὴ τὸ γέλοιο τοῦ ἔμοιαζε μὲ τὸ βέλασμα «βετουλιού», δηλ. μικροῦ κατσικιού¹, τοῦ εἶχανε κολλήσει τὸ προσωνύμι: Βέτ ο υ λ α ς. Ἄφτὸνε τὸν εἶχε σκοτώσει, ἄγνωστο ἀκριβῶς γιατί, ὁ Πέτρος Λιόπουλος τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Μ—, ποὺ κατοικοῦσε στὸ βορεινότερο χωριὸ Πάνω Μπουλαριοί.

Ἡ Ληγοροῦ, ἀδερφή τοῦ Βέτουλα, παντρεμένη μὲ κάποιον (Γ) Ληγόρη στὸ χωριὸ Κίτα βορεινότερ’ ἀπὸ τοὺς Μπουλαριούς, ἀποφασίζει κατὰ τὸ ἔθιμο, νὰ πάει *τὴ Λαμπρὴ στὴν πατρικὴ τῆς φαμίλια (: στοὺς «ἀλλονοὺς» τῆς), ποὺ πενθούσανε γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Δημήτρη... Ἐσιγυρίστηκε λοιπόν, πέρνει κουλούρια στὴν ποδιά, κόκκιν’ αὐγά στὴ ζουναριά καὶ κίνησε γιὰ τ’ Ἄλικα. Μά, εἴτ’ ἐπειδὴ οἱ δρόμοι τῆς Μάνης, ἂν καὶ τοὺς λένε «δημοσιές», εἶναι μονοπάτια μπερδεμένα, εἴτ’ ἐπειδὴ θά περνοῦσε τόσο κοντὰ ’πὸ τὸ χωριὸ τῶν οἰκογενειακῶν ὀχτρῶν κι’ ἦτανε φυσικὰ ταραγμένη, «ἐλάθεψε στὴ ντεμοσιά» καὶ βρέθηκε στὴ ροῦγα (: ἀγορά, παζάρι) τῶν Μπουλαριῶν, ὅπου εἶδε τοὺς ἀντρες τῆς ἐχτρικῆς φαμίλιας μαζεμένους ἐδῶ, ἀφοῦ ἦτανε μέρα γιορτερή, νὰ παίζουνε χαρτιά. Ἐσφιξε τὴν καρδιά τῆς καὶ τοὺς καλημερίζει. Κανένας ὅμως δὲν τὴν χαιρετάει, οὔτε καὶ τῆς μιλεῖ, παρὰ μονάχα ὁ Πέτρος ὁ Λιόπουλος, ὁ ἴδιος ὁ φονιάς τοῦ ἀδερφοῦ τῆς Βέτουλα, ποὺ σηκώθη, τὴν χαιρέτησε καὶ καταλαβαίνοντας, ποὺ πηγαίνει τῆς λέει: Καλῶς τὴ Ληγοροῦ ἂν πᾶς στοὺς δικούς σου στ’ Ἄλικα, πές τους χαιρετίσματα καὶ πὶὸ ξεχωριστὰ στὸ Γιάννακα, ἀδερφὸ (ἢ πρωτοξάδερφὸ) τῆς καὶ τοῦ σκοτωμένου Βέτουλα, ποὺ φαίνεται θάταν ὁ «κάλλιος», ὁ πὶὸ ὑπολογίσιμος, τὸ κεσέμι νὰ ποῦμε τῆς γενιᾶς τῶν Λιακάκων—πές του, ἂν θέλουνε νὰ τὰ φτιάξουμε, νὰ συβιβαστοῦμε... καὶ τοὺς πλερώνουμε τὸ «γίδι», ποὺ τοὺς ἐσκοτώσαμε, ἀφτὸ

τὸν παληοβέτουλα... Καὶ τῆς ὀρίζει μάλιστα καὶ τὴν τιμὴ του: ἔξη - ἑπτὰ γρόσσα, ἔσιω κι’ ἐννήα... μὰ οὔτ’ ἕνα κάλπικο παρὰ περισσότερο!... Εἶδ’ ἀλλοιῶς, ἄς μένει κεῖ στ’ ἀκρογιάλι (ὅπου σκοτώθηκε, νὰ τονε τρώει ἢ ἀρμύρα τῆς θάλασσας...—ἐπειδὴ κατὰ τὴν πρόληψη, ὅταν ὁ σκοτωμένος δὲν «ἐγδικιωνότανε», τὸ κορμί του ἔμενε ἀλυωτο καὶ ἡ ψυχὴ του πλανιόταν.

Ἡ περιγραφή εἶναι πολὺ ψυχολογημένη, γιατί ἐνῶ δείχνει τοὺς ἄλλους ὀχτροὺς συγκρατημένους, σοβαροὺς νὰ μένουν ἀμίλητοι ἀπὸ τὴ συναίσθηση πὼς εἶναι χρεῶστες γιὰ τὸ φόνου τοῦ ἀδερφοῦ τῆς, ἀντίθετα ὁ κύριος ὑπεύθυνος καὶ αὐτουργός, φαίνεται προκλητικὸς καὶ εἰρωνεύεται, σαρκάζει τὴ δύστυχη Ληγοροῦ*. Καὶ τούτη, καταπίνοντας τὸ φαρμάκι τοῦ χλευασμοῦ, χωρὶς νὰ πεί λέξη, ἐπειδὴ νοιώθει πὼς εἶναι μειωμένη κι’ ἀφτὴ καὶ τὸ σὸί τῆς, φεύγει γιὰ τ’ Ἄλικα μὲ κόμπο στὴν καρδιά ’πὸ τὴ ντροπή, ποὺ τὴ βαραίνει. Κ’ εἶναι τόσ’ ἡ πίκρα τῆς Ληγοροῦς, ποὺ περνώντας ἀπὸ τὴ Λατομά⁴ τῶν Ἄλικων, δὲ χαιρετάει κανένα, μὰ σκυφτὴ καὶ συντριμένη πορεύεται σπίτι τους...

Ὁ Γιάννακας ὅμως, ἀδερφὸς εἶπαμε (ἢ πρωτοξάδερφος) τοῦ Βέτουλα καὶ τῆς Ληγοροῦς, «ποὺ ἦτονε σοφός», ἰδόντας τὴν καταλαβαίνει πὼς κάτι ἀναπάντεχο καὶ δαρὺ τῆς ἔλαχε καὶ θέλει μὲ τρόπο νὰ τὸ ξακριβώσει. Τρέχει ἀμέσως καὶ τὴν ρωτάει: Πὼς γίνεται μωρὴ Ληγοροῦ καὶ περνώντας ἀπὸ τὴ Λατομά, μπροστὰ ’πὸ τόσους ἀντρες νὰ μὴ χαιρετᾶς κανένα, ὅπως μαθὲς εἶναι τὸ χρέος κάθε γυναίκας; Δὲν

3. Ἄφτὸνε τὸν Πέτρο Λιόπουλο, τὸ φονιά τοῦ Βέτουλα τὸν ἀντιπαθούσανε γιὰ τὸ ζαβδὸ καὶ προκλητικὸ χαρακτήρα του, ἀκόμα κι’ οἱ δικοὶ του. Κατὰ μιὰ παράδοση, μόλις ἀκούστηκε ἡ ντουφεκιά τοῦ Γιάννακα, ποὺ σκότωσε τὸ Λιόπουλο, ὅλ’ οἱ συγγενεῖς του (προϊδεασμένοι κι’ ὄλας ἀπὸ τὴν πρωινὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὴ Ληγοροῦ) πετάχθηκαν ἀπὸ τὰ γειτονικὰ σπίτια τους ἀρματωμένοι... Ὁ «γδικιωτῆς» Γιάννακας δὲν πρόλαβε νὰ φύγει καὶ λούφαξε σὲ κάποιον λάκκο μὲ κοπρία, ὅπου τὸν εἶδε μιὰ συγγένισσα τοῦ Λιόπουλου, μὰ δὲν τὸ μαρτύρησε στοὺς δικούς τῆς, ποὺ τὸν ἀναζητοῦσαν καὶ τονε φεβγάτισε, ὕστερ’ ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα, ποὺ εἶχανε σταματήσει πλιά νὰ ψάχνουνε γιὰ τὸ φονιά...

4. Λατομά: ἴσως ἀπὸ κάποιον ἀρχαῖον λατομεῖο, ὅπου τώρα ἡ πλατεῖα - ροῦγα τοῦ χωριοῦ Ἄλικα: ἀπὸ «ἀλς» - ἀλυκὴ.

1. Βουργά - βουργά: ἀπὸ τὸ γοργά - γοργά = πρῶτ-πρῶτ.

2. Βετ ο υ λ ι καὶ βέτουλα λένε τὸ μουνουχιμένο συνήθως κασιόκι ἐνός - δυὸ χρονῶν. Τριῶν χρονῶν τὸ λένε: βεργάδι καὶ τὸ μεγαλύτερο: τραγί.

καταλαβαίνεις, πώς μ' άφτη τή συμπεριφορά σου ρεζιλέβεσαι και μās φέρνεις προσβολή;... Μήπως σου συνέβηκε τίποτα; Μή τυχόν πέρασες από τους Πάνω Μπουλαριούς (πού είναι ο κανονικός δρόμος από Κίτα σε "Αλικά) και άπάντησες τους όχτρούς και σου είπανε τίποτες πειραχτικό;

Ή Ληγορού τότε, του ιστοράει τί έγινε, επαναλαβαίνοντας κατά τον δημηρικό τρόπο τὰ χλευαστικά λόγια του φονιά Λιόπουλου. Άλλά δεν περιορίζεται σ' άφτά· θέλει να τον εξάψει, να τονέ σπρώξει ως το πάθος, για να έχτελέσει άφτός το «χρέος του αίματου» και συμπληρώνει τους έμπαιγμούς του Λιόπουλου και με δικές της κρίσεις, που τις εκφράζει όμως τεχνικά, ώστε να έρχονται σά συνέχεια τών περιφρονητικών λόγων του προκλητικού φονιά. Μά και για δικές της αν φανούν, πάλι έρχονται σαν φυσικό συμπέρασμα της γνώμης, που έχει ο φονιάς ή ο κόσμος, για τή «γενιά» τους, για τόνομα του Γιάννακα... Και τελικά:

... Έσκούξε δυνατή φωνή:
— Δεν έχ' ο Βέτουλας καθό
δεν έχει μήτε ξάδερφο!
Βέτουλας ήτα μοναχός,
σαν το πουλι της έρημος...

άφου σεις οί άντρες της γενιάς του δεν κάνετε το χρέος σας και δεχόσαστε να σās σκοτώνουν και να σās χλευάζουνε στο πρόσωπο τών γυναικών σας οί ίδιοι οί φονιάδες σας!... Ήξερε ή Ληγορού πώς να γλίξει το ευαίσθητο σημείο του μανιάτη άντρα, που ζούσε κάτω από τή βαρεία, τήν ανελέητη μοίρα του «χρέου του αίματου». Και το κατορθώνει, γιατί:

έδαιμονίστη ο Γιάννακας
και τουρθε σαν παραλοή...

— Μά ήταν σοφός κι' υπομόνεψε ως το σούρουπο... Και τότε ζητάει από τή νύφη του, τή χήρα του Βέτουλα, το σαρμά, το ντουφέκι, που μένει έρημο, κρεμασμένο επειδή έχασε το νοικοκύρη του (δηλ. το σκοτωμένονε Δημήτρη Λιακάκο ή Βέτουλα), να πάει τάχα για τή γελάδα του, που έμεινε άπονύχτερη έξω, κεί στον Πύργο του Γιαλου—στη θέση όπουχε σκοτωθεί ο Βέτουλας. Ή νύφη του μαντεύει τί μελετάει να κάνει, μά νοιώθει τυπικό χρέος της, να τονέ συγκρατήσει, λέγοντας ότι θα πάνε για τή γελάδα, άφτη με τή γυναίκα του, με τή Ληγορού και τή μάνα τους, δηλ. μονάχα γυναίκες, επειδή άφτες στη Μάνη θεωρούνται ιερές και κανείς, οδτ' όχτρος της γενιάς τους δεν τις πειράζει.

Άλλά ο Γιάννακας δεν προσέχει τὰ λόγια της. Άρπάζει το σαρμά 'πό το κρε-

μαστάρι και βγαίνοντας από τήν πόρτα τονέ χτυπάει στο κατώφλι και του μιλεί:

... Άγροίκα έρημε σαρμά!...

Ο σαρμάς γίνεται ζωντανό πρόσωπο και άμεσος συνεργός στο φοβερό έργο, που έχει αποφασίσει. Δεν το φανερώνει σε κανένα· μπορεί να το νοιώθουν οί άλλοι, άφτός όμως δεν πρέπει να το πεί, μά να το έχτελέσει. Το λέει μονάχα στο σαρμά, στο εικονικό άφτο πρόσωπο, που έτσι πέρνει διαστάσεις, άφου θα είναι το κύριο όργανο τής έπιτυχίας του Σκοπού. Το ξομολογιέται σαν όρκο, σαν τάμα:

... ή ο Βέτουλας θα γδικιωθεί,
ή θα διπλώσει το σκιοινί...

— ή θα πάρουμε τήν εκδίκηση για τον σκοτωμένο μας, ή θα σκοτωθεί κι' άλλος από μās... Ή παράσταση τούτη είναι χαρακτηριστική γιατί μās δείχνει, πώς το «άτομο» δεν υπολογίζεται, παρά σαν αριθμός—μέλος της «γενιάς»: με το σκοτωμό του Βέτουλα είναι μονό το σκιοινί' αν σκοτωθεί τώρα και τούτος, διπλώνει τς σκιοινί για τή γενιά του.

Φεύγοντας όμως άκούει ποδοβολή· γυρίζει και βλέπει τή νύφη του, που τονέ ρωτάει:

... Και μένα, που με παρατās,
που μ' άγγολā ο Πέτρακας;

Φαίνεται πώς ή οικογένεια του άντρα της Βέτουλα και ιδίως ο άδερφός του Πέτρακας τής φερνότανε περιφρονητικά, έπειδή δεν είχε παιδιά. Δεν του άναφέρει τίποτα για κείνο, που πάει να έχτελέσει, άνκαι το ξέρει, άφου συλλογāται πώς ήμπορεί να κιντυνέψει ο Γιάννακας, που ήτανε ο «κάλλιος» της οικογένειας και τηνέ προστάτευε.

Το έπεισόδιο τούτο, άσχετο φαινομενικά με τον πυρήνα της τραγωδίας, έχει νομίζω βαθύτερους λόγους ν' άναφερθεί στο μοιρολόι, όπου τίποτες δεν είναι περιττό ή άσκοπο, γιατί εν' από τὰ κύρια χαρακτηριστικά του μοιρολογίου, είν' έχτός από τήν αλήθεια και ή λιτότητα. Υποθέτω λοιπόν ότι: α) θέλει να πιστοποιήσει τή «σοφία» του Γιάννακα, που ή νύφη του τονέ θεωρεί στήριγμά της, στις άδικες γκρίνιες τών άλλωνών. β) Να δώσει άφορμή σύγκρισης άφτηνης με τή Ληγορού και να εξαρθεί ή άνώτερη προσωπικότητα της δεύτερης. Ή Ληγορού παρουσιάζεται σαν μορφή έμπνεόμενη από το ιδανικό του «γδικιωμού», τύπος ήρωϊκός, που φλέγεται και μεταδίνει το πάθος, ένα είδος Ήλέκτρας. Άντίθετα ή Δημητρού, ή χήρα του Βέτουλα, είναι πολυ άνθρωπινη, άπλη, που άπάνω στην ύψιστη ώρα συλλογāται τὰ

δικά της καὶ τί θὰ γενεῖ, ἂν λείψει ὁ προστάτης¹. γ) Μὰ κυριώτερα πιστέβω ἀπὸ τεχνικὴ οἰκονομία τῆς ὄλης σύνθεσης τῆς τραγωδίας, ἐπειδὴ παρακάτω ἢ ἀπλή τούτη γυναῖκα καὶ χήρα τοῦ θύματος, γίνεται ἀφορμὴ νὰ δοθεῖ ἡ ὑπέροχη λύση — ἐνῶ ἡ Ληγοροῦ, ἀφοῦ ἔδεσε τὸ δράμα, δὲν παρουσιάζεται πιά...

Μὰ ὁ Γιάννακας στὴ διακοπὴ τῆς γύφης του τὴν ἐπροστάζει:

Γιὰ κάμε πίσω Δημητροῦ,
γιατὶ θὲ νὰ δαιμονιστοῦ.
θὰ πάρει ὁ νοῦς μου τὰ βουνά...

-- Ὑστερ' ἀπὸ τὴ νέα προσβολή, ποὺ μᾶς ἔγινε μὲ τὸν ἐμπαιγμὸ τῆς Ληγοροῦς κι' ἀφοῦ πρέπει νὰ νοιώθεις τί μέλλεται, σὺ μοῦ μιλάς γιὰ τ' ἀσήμαντα δικά σου...

Καὶ τότε ἡ χήρα Δημητροῦ βεβαιωμένη πὼς τὰ πράματα βαδίζουνε τὸ μοιραῖο τους δρόμο, ρωτᾷ με ὑποταγῆ:

— Γιὰ πέ μου, Γιάννη ἀφέντη μου,
ὡς πότε νὰ σὲ καρτεροῦ,
καὶ νὰ σὲ περιμένουμε!...
— Ἰσια μὲ τὸ λιοβάρεμα
καὶ τὸ γιομάτσι τὸ μικρὸ...
Κι' ἂ δὲν ἔρθοῦ, ἂ δὲ φανοῦ,
ρίξετε τὸ χαλίκι μου
καὶ μένα, σάν τοῦ Βέτουλα* ...

Γιὰ νὰ τελειώνει μ' ἀφτές τὶς μικρολογίες, δὲν κρύβει πλιά τὴν ἀπόφασή του· μὰ καὶ πάλε σοβαρά, σάν ἄντρας; *Οχι: πᾶω νὰ κάμω ἀφτό, μὰ: καταλαβαίνεις τί πᾶω νὰ κάμω... κι' ἂ δὲν ἔρθω ὡς τότε, «ρίξετε τὸ χαλίκι μου»...

*Ἐτσι ἐπικυρώνεται γιὰ δεύτερη φορὰ ἡ ἀμετάκλητη ἀπόφαση, δηλωμένη ἀπὸ πρὶν, σάν ὄρκος πρὸς τὸ «σαρμά», ὡστε μᾶς προῖδεάζει γιὰ τὴ λύση, ποὺ πρόκειται νάρθει.

Μὰ πάλι μεσολαβεῖ ἓνα περιστατικό,

1. Φυσικά, σὰ νύφη τῶν Λιακάκων, δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ σπρώξει στὸν κίντυνο τῆς ἐκδίκησης τοὺς ἄντρας τῆς ξένης γενιᾶς—ἐνῶ ἡ Ληγοροῦ τὸ εἶχε γιὰτ' ἦταν ἀπὸ τὴν ἴδια γενιά μ' ἀφτοῦς. Σ' ἄλλη παραλλαγή τοῦ μοιρολογιοῦ ἀφτοῦ, ποὺ δημοσίεψε ὁ Ν. Πολίτης στὴν «Πανδώρα» τοῦ 1867, ἀναφέρονται δῶ οἱ ἀκόλουθοι στίχοι τῆς Δημητροῦς:

Γιὰ πέ μου πέ μου, Γιάννακα
τί ἂν ἐν' νὰ πᾶς γιὰ τὸ φονιά,
πέ μου ναρτῶ καὶ γὼ κοντά
γιὰ νὰ δαγκάσω μιὰ μπουκιά!

2. Μικρὸ γιομάτσι = μικρὸ γεῦμα, γιῶμα, τὸ κολατσό.

— Ρίξετε τὸ χαλίκι μου: ἡ φράση τούτη ἔμεινε εἰκάζω, ἀπὸ κάποιο πανάρχαιο ἔθιμο, ν' ἀφίνεται κάπου μιὰ «ψῆφος», δηλ. ἓνα κεραμίδι, μὲ τὸνομα τοῦ πεθαμένου, ἴσως γιὰ νὰ ὑπάρχει κατάλογος τῶν νεκρῶν. Καὶ μὲ τὸν καιρὸ, ἔγινε ρίξιμο χαλικιοῦ ἢ πέτρας στὴ θάλασσα, μὲ τὴ σημασία τοῦ: ὅπως χάνεται ἀνεπίστρεφτα στὸν ἄβυσσο τῆς θάλασσας ἡ πέτρα, ἔτσι κι' ὁ πεθαμένος χάνεται γιὰ πάντα ἀπὸ τὴ ζωή...

ποὺ ἀποκορυφώνει τὴ δραματικότητα· ἓνα στοιχεῖο ὀξωφυσικό, γιὰ νὰ ὑψώσει σὲ τραγικὸ (κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ ἐδῶ) μεγαλεῖο τὴν ὑπόθεση. Καθὼς ὁ ἐκδικητὴς ἥρωας περνᾷ ἀπὸ τὶς Κεντρίνες, μιὰ θέση στὸ δρόμο τοῦ Γιάννακα, γιὰ τὸ χωριὸ τῶν ὀχτρῶν.

... ἓνα τραγὶ ἐβέλαζε
στὴ ρίζα πάνω τοῦ γκρεμοῦ...

Ὁ Γιάννακας, ποὺ βρίσκεται σὲ ψυχικὴ φουρτοῦνα, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη ἀπανωτὲς φορὲς (: ἐδαιμονιστὴ ὁ Γιάννακας, τοῦ ἦρθε σάν παραλοή, θὰ πάρει ὁ νοῦς μου τὰ βουνά...), βλέπει στὸ τραγὶ ἀφτό, μιὰ δυσυπόστατη συμβολικὴ ἐμφάνιση. Πρῶτα, τὸ βλέπει, σάν τὸ Σανανά (ποὺ ἡ λαϊκὴ φαντασία τονὲ παρασταίνει μὲ κέρατα καὶ γένι τράγου καὶ τὸ λέει «τραγογένη»), καὶ τονὲ καλεῖ συνεργὸ στὸ σκοπὸ του, ποὺ εἶναι βέβαια ἀνόσιος, σατανικός...

— *Ἐλα κοντά μου Σατανά,
νὰ κάνουμε καλὴ δουλειά...

Ξέρει καὶ δέχεται ὁ Γιάννακας, πὼς ἡ ἀφαίρεση ζωῆς ἀνθρώπου εἶν' ἔγκλημα, παράβαση θεϊκῆς ἐντολῆς, μὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ κάμει—γι' ἀφτό θὰ φχαριστηθεῖ ὁ ἀντίθεος Σατανάς καὶ θὰ τονὲ βοηθήσει νὰ γίνε καλὰ ἡ δουλειά... Ταυτόχρονα ὅμως φαντάζεται ὅτι τὸ τραγὶ ἀφτό μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ Δημητροῦ, στὴν τραγίσι μορφή τοῦ «Βέτουλα» καὶ τονὲ καλεῖ κι' ἀφτόν:

— *Ἐλα μαζὺ μου Βέτουλα
γιατὶ θὰ πᾶω στοὺς Μπαλλαρούς...

— νὰ δεῖς καὶ νὰ πάρεις τὴν ἱκανοποίηση τοῦ «γυδικιωμοῦ» σου, νὰ γαληνέψει ἡ ψυχὴ σου!

*Ἐτσι, μπαίνουνε στὴν ἐνέργεια, στὸ σκοπὸ τοῦ ἥρωα, ὅλες οἱ δυνάμεις, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν, ὑλικές, ἀνθρώπινες, ὀξωφυσικές: ὁ σαρμάς, ὁ Γιάννακας, ἡ ψυχὴ τοῦ Βέτουλα καὶ ὁ Σατανάς, ὡστε νὰ συντελεστεῖ ὅπωςδὴποτε τὸ σκοπούμενο, ποὺ καταντᾷ μοιραῖο...

Φτάνει στοὺς Μπαλαριούς, στὰ σπίτια τῶν ὀχτρῶν, ποὺ κάποιος τους πρέπει νὰ πληρώσει τὸ «χρέος τοῦ αἱμάτου»... Καί...

“Ὅλες οἱ πόρτες σφαλιστές,
μονάχα τοῦ Λιόπουλου
ἢ ὄξου πόρτ' ἦτ' ἀνοιχτή...

— οἱ ὀξωφυσικὲς δυνάμεις, ποὺ ἐπεκαλέστηκε ὁ ἥρωας, βοηθᾶνε δημιουργόντας τὴν «τύχη», νὰ βρεθεῖ ἀνοιχτὴ μόνο τοῦ κύριου ἔνοχου ἢ πόρτα ἀνοιχτὴ, ὡστε ἡ δικαίωση νάχει ἠθικὴ πληρότητα!

... Δὲ χρειάζεται πλιά καμία περιγραφή τῆς ἐπιτέλεσης τοῦ ἔργου. Ὅπως

κι' αν παρασταίνονταν τούτο, θάχανε πολύ από το τραγικό ύψος της τωρινής του μορφής. Μπορούσε να μάς πεί ότι ο Γιάννακας μπήκε στην αύλη, έφτιασε στη μέσα πόρτα κι' από την κλειδαρότρυπα είδε το έσωτερικό του σπιτιού, φωτιζόμενο από το λύχνο, και πρόσεξε το φονιά Λιόπουλο να κάθεται με το παιδί του στην άγκαλιά... Μά θα ήτανε πολυλογία, που θα χαλάρωνε τη λιτότητα του ρυθμού και θα μείωνε την ανώτερη συγκίνηση, που προκαλεί τώρα η λιτή μορφή του. Μας αφήνει να τα φανταστούμε δλ' αφτά... Και με δυο στίχους δωρικού μεγαλείου, σφραγίζει επιγραμματικά την τελείωση του Σκοπού :

... Αδειάζει ο Γιάννης το σαρμά
μέσ' από τη μανταλουχιά...

Ο πρώτος συνεργός και μυημένος «σαρμάς», το ντουφέκι του αγδίκιωτου Βέτουλα, που έμενε στον κρεμανταλά, χωρίς νοικοκύρη, καρτερόντας την ώρα του, ξεπλήρωσε τον προορισμό του!...

Άλλα για να μη μάς μείνει αμφιβολία

για τ' αποτέλεσμα, έρχεται ο άριστουργηματικός Έπίλογος (που δικαιολογεί το φαινομενικά περιττό έπεισόδιο, καθώς είπαμε, της Δημητρούς, όταν σταμάτησε το Γιάννακα μόλις ξεκινούνε), και μάς πληροφορεί με θαυμαστή πρωτοτυπία για τούτο, με την απάντηση κάποιου τυχαίου διαβάτη (που παίζει το ρόλο αρχαίου Χορού) στη Δημητρού, που ξενύχτισε καρτερόντας τον έκδικητή με αγωνία, ως ταχιά «βουργά - βουργά» :

— Έ μάρμπα Κυριακούλακα,
τίποτα να μην άκουσες
άπο τους Πάνω Μπουλαριούς ;
— Τίποτα δέν άγροίκησα ;
Ένα ντουφέκι μοναχά...
Κι' είπασι 'τι σκοτώθηκε
ο Πέτρος ο Λιόπουλος
με το παιδί στην άγκαλιά...

Οι επιγραμματικοί αφτοί στίχοι, μ' όλη τη λεπτήν ειρωνία που τους διαπνέει, είναι σά μήνυμα σε σκυτάλη λακωνική για τη λύση της τραγωδίας του Βέτουλα!

ΚΩΣΤΑΣ ΝΤΑΪΦΑΣ

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ

Άπόψε στίς δυό, μπορεί και τρεΐς
μετά το μεσονύχτι
θα πάω να συναντήσω τη Σελήνη, την ά-
γάπη μου.
Δε θα με δεΐ κανείς, κανείς δε θα μ' ά-
κούσει.
Μονάχα ο νυχτοκόρακας θα μου κρατήσει
συντροφιά
Κι' είναι για μέν' αυτό μεγάλο πανηγύρι.
Θα κρατώ στα χέρια μου ένα μπουκάλι με
ρακι
μικρή, πικρή ευτυχία.
Θα κάτσω σε μιá πέτρα σκεπασμένος
με το κουρελιασμένο μου παλτό.
Και θάρθει Έκείνη με τ' άξονα πόδια
της να σταθεΐ πλάϊ μου.
Με το άσημένιο της φόρεμα θα μου σκε-
πάσει τις πλάτες
και τα χλωμά της χείλη θα μου φιλήσουν
τα μαλλιά.

Θα της ανοίξω την καρδιά μου
και θ' άπλώσω τις πίκρες μου στην ποδιά
της.
Θα τις μετρήσει μιá-μιá,
θα τις χαϊδέψει
και θα προφτάσει ν' άγγίξει με τα κερένια
της δάχτυλα τις βλεφαρίδες μου
για να μην αφήσει λίγα ρουμπίνια υγρά
να πέσουν στη χλόη.
Και σαν φύγω εκεί προς το ξημέρωμα
θα με ακολουθήσει ως το σπίτι
χωρίς να ρωτήσει γιατί επί τέλους δε φό-
ρεσα καινούργιο πουκάμισο
γιατί να μην έχω ύψηλή κοινωνική θέση
ή γιατί δέν έγεννήθηκα ώραϊος.
Κι' αυτό θα γίνεται νύχτες και νύχτες
ως το θάνατο.
Κατά τις δυό μπορεί και τρεΐς
μετά το μεσονύχτι.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΡΤΕΜΑΚΗΣ